

A HABÁN KÖZÖSSÉGEK ISKOLATEREMTÉSE NEVELÉSI ELVEIK ÉS HATÁSUK A NEVELÉSTÖRTÉNETRE (16–18. SZÁZAD)

SZABÓ CSABA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem / Babeş-Bolyai University
Kolozsvár / Cluj-Napoca (RO)
csaba.szabo@ubbcluj.ro

TITLE: The Establishment of Schools by Hutterite Communities: Their Educational Principles and Their Impact on the History of Education (16th–18th Centuries)

ABSTRACT: The Hutterite Anabaptist movement operated schools since 1532. For them, a life pleasing to God was inconceivable without reading and knowing the Bible. Their rejection of infant baptism led to the recognition of the particular importance of child-rearing. Through systematic education, children were to become familiar with the Word of God and later consciously commit themselves to it through baptism. The Hutterites did not conceive the path to salvation in terms of individuality, but always in the context of community and brotherhood. The brethren sought salvation collectively, supporting one another in this pursuit, and expressed their educational principles in Schulordnungen, which were sets of regulations. Their pedagogical approach, remarkably modern for its time, may have contributed to their successful survival across different countries, continents, and cultures. Parallels can be identified in the works of Walpot, Krall, and Comenius, the latter of whom maintained contact with the Hutterite communities until his death. For Walpot, as for the Pietists, a central idea was education in love.

KEYWORDS: Anabaptist; Haban; Hutterite; educational regulations; education.

1. BEVEZETÉS

XIV. Leó pápa 2025. május 29-ei levelében küldött üzenetet az anabaptista mozgalom ötszázadik évfordulóját ünneplő közösséghez Zürichbe.

A Szentatya kiemelte:

„Milyen fontos tehát az emlékek megtisztítása és a történelem közös újraolvasása, amely képessé tehet minket arra, hogy begyógyítsuk a múltbeli sebeket, és új jövőt építsünk a »szeretet bátorsága« által. Sőt, csak így teremhet gyümölcsöt a teológiai és lelkipásztori párbeszéd, maradandó gyümölcsöt.” (vö. Jn 15,16)¹

¹ XIV. Leó pápa 2025.

Hogy mennyire szigorúan lehet venni az élet statútumául az Isten ígését, azt jól példázzák a hutterita Bruderhofok. A gyülekezetek tagjai a két legeredendőbből: a vagyonról és a hagyományos családi életvitelről is lemondtak. A gyermekek közösségi nevelésére mindenhol iskolákat alapítottak, ahol a hitvalló keresztség és személyes elköteleződés vállalásához szükséges tudás megszerzésére nevelték a gyermekeket. Az Írás megismeréséhez az írás-olvasás elsajátítása alapvető feladat volt mindenki számára, a közösség hasznos tagjává váláshoz pedig a választott szakma elsajátítása vezetett. Ez által válhatott az egyén hasznos, építő tagjává a közösségnek, és élhetett lelki közösségben a gyülekezettel.

Az Istennek tetsző életvitelt az előjárók szigorú rendeletekkel, rendtartásokkal szabályozták (*Ordnung*), így az iskolák működésére vonatkozóan is az iskolamesterekkel együttműködve alkottak szabályokat. Ezek a rendeletek a közösség túlélésében is fontos szerepet játszottak. Amikor már úgy tűnt, hogy az inkvizíció üldözése eredményt ér, és feloszlanak a hutterita Bruderhofok, az *Ordnungok* segítségével sikerült újraalkotni a gyülekezetet, és Amerikában, Kanadában virágzó közösségeket alkotni.

Korábbi munkámban² foglalkoztam a hutteri testvérek magyar királyságbeli udvarainak fejlődésével és gazdasági jelentőségével, jelen tanulmányban pedig a korszakban újdonságnak számító nevelési rendszerüket kívánom felvázolni.

2. A TUDÁSTRANSZFER FONTOSSÁGA – A HUTTERITA KÖZÖSSÉGEK ISKOLÁI

2.1. AZ ANABAPTISTA ISKOLÁK KEZDETEI

A protestáns közösségek számára Isten ígérének forrása egyben iránymutatás volt az erényes életre. A Biblia ismerete nélkül az Istennek tetsző élet nem valósulhatott volna meg. Az ismeretek alapját, az Isteni kinyilatkoztatást minden testvérnek meg kellett ismerni. Ezért volt kiemelkedő fontossága az írás és olvasás elsajátításának. A korai időszakban az orális tudásátadás korlátait hamar megtapasztalták a testvérek, így a megértés és a bibliatanulmányozás során erősödött az anyanyelvű bibliaolvasás iránti vágy. A sorjázó bibliafordítások³ is segítettek kiélegíteni ezt az igényt, azonban az olvasni tudók számát is szaporítani kellett.

² Szabó 2025.

³ Első teljes német bibliafordítások: Luther 1534-es teljes bibliája előtt a ma szinte ismeretlen *Wormsi Biblia*, 1529. Az anabaptista Peter Schöffer nyomtatta, Jakob Kautz anabaptista lelkész szerkesztette. Ld.: Roth, F.W.E., 1892., vagy az ismertebb Ulrich Zwingli által fordított zürichi *Die Ganze Bibel*. Ld. Sebeni Olivér: 2021. Egy 1530-ból származó példánya az MTA könyvtárában megtalálható Ant. 858. sz. – VD16 B-2687 hivatkozási szám alatt.

És bár még nem volt ötvonalas kottaalkalmazás, az első önálló anabaptista énekeskötetek szövegei is megjelentek kéziratos változatban.⁴

A Biblia ismerete, a teológiai tudás igénye erős motivációt jelentett az olvasás és az írás elsajátításához, mely közösségi szintű elvárás volt. A nevelés azonban a közösség megtartásának, túlélésének az eszköze is, ezért érdemes megvizsgálni az iskoláztatás szerepét és fontosságát a hutterita gyülekezetekben – Bruderhofokban, és a telepek között kialakuló hálózatban.

Az anabaptista közösségekbe megtérők kezdetben nyilvánvalóan felnőtt emberek voltak, és hozták magukkal családjukat, gyermekeiket. Ebből fakadóan két-féle oktatási metodikának kellett egyszerre jelen lennie a kezdeti gyülekezetalkulásokban. Megtanítani a felnőtteket – ma úgy mondanánk, hogy a felnőttképzés keretei között, iskolarendszeren kívül – az olvasásra és betűvetésre, és iskolai vagy internátushoz hasonló keretekben oktatni a gyermekeket írni, olvasni, sőt számolni és szakmákat elsajátítani, komoly kihívást jelentett a kor körülményei között.

A gyülekezetekben – főként a kommunisztikus zárt közösségekben – ezért hamar megfogalmazódott az igény, hogy megszervezzék az életüket, és gyermekeiket szervezett keretek között, a maguk elképzelése és hitvallása szerint oktassák.

A középkori katolikus felfogás szerint az olvasás tudománya a laikus hívek számára tilos volt. Az effajta tudás elsajátítása önmagában is az eretnokség gyanúját kelthette. Abban az időben mindez forradalmian új volt, éppen ezért a kiközösítés veszélyét is magával hordozta. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy az írás-olvasás elterjedésében forradalmi szerepe volt az anabaptista mozgalmaknak, így Jakob Hutter követőinek is. A könyvnyomtatás elterjedésével a forrásokhoz való hozzáférés lehetősége is javult, erősítve a megértést biztosító anyanyelvű tudásforrások iránti igényt.

A gyermekkeresztség elvetésének gondolata a gyermeknevelés különös jelentőségének felismeréséhez is szorosan kapcsolódott az anabaptisták köreiben. A rendszeres nevelés által a gyermeknek meg kell ismernie az Isten igéjét, és emellett kell majd tudatosan elköteleződni a bemelegítés által.

2.2 A HUTTERI ISKOLÁK – ISKOLAI RENDTARTÁSOK

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratos gyűjteményében egy 1558-ból származó hutteri iskolarendeletet őriznek *Oct. Germ. 194* jelzés alatt.⁵ Ez feltehetően a legrégebbi az eddig ismert hutterita iskolai rendtartások közül, amely a közösségi

⁴ MS III-97.

⁵ A Baptista Tudástár részévé válik, ott megtekinthető lesz elektronikus formában, átírása, magyar nyelvű fordítása is folyamatban van.

életet, a közösségi tisztségek gyakorlását és a különböző mesterségeket szabályozta a hutterita testvérek számára.⁶

A hutteri anabaptista mozgalom a krónikák beszámolója alapján már 1532-től Austerlitzben és Auspitzban iskolákat működtetett. Az iskolamester Auspitzban Jeronimus Knals volt 1532-től, aki az auspitzai közösség feloszlásakor Jacob Hutterhez csatlakozott, majd egy missziós útján 1536-ban elfogták, és március 31-én máglyára küldték.

2.3. A KÖZÖSSÉGEK ISKOLÁI

A hutteri iskolákban a gyermekeket közös házban az iskolamester felügyeletére bízták: „Gyermekeiket együtt adták azokra a helyekre, és istenfélő nővérekre bízták, hogy oktassák őket a keresztény fegyelemre és férfiasságra, és minden szorgalmukkal oktatják őket.”⁷ Jeronimus Knals a fogságban tudta meg, hogy fia született, s ekkor feleségének írta levelében: „azt kívánom, hogy mikor eljön az ideje, szívesen add őt az iskolának.”⁸ A közösségi nevelés természetesen korlátozta a szülőkkel való kapcsolatot, de egyben erősítette a közösséghez való tartozást. Knals így ír erről: „Ti, gyermekeim ne kövessetek istentelen embereket, se apát, se anyát, se testvért, se nővért, ha azok nem szentek és nem Isten gyermekei.”⁹ Knals a fegyelmezést egyik fő feladatának tekintette, de ehhez aggodalom és szeretet is párosult:

„Mindannyiótokat úgy szeretlek, ahogyan egy apa szereti a gyermekeit. Nagyon gyakran keményen megfegyelmeztelek titeket szavakkal és vesszővel, de ez szeretetből történt [...] igazán szívből kérlek benneteket, ne legyetek dühösek, amikor az Úr vagy szüleitek fegyelmeznek benneteket.”¹⁰

A hutterita udvarok és iskolák életéről Leonard Scheimer adott ki könyvecskét 1527-ben *Von der Kinderzucht und was die Heiligen Schriften sagt* címmel,¹¹ mely tulajdonképp válasz arra a lutheránus vádra, miszerint a hutterita intézmények „örödi alkotások” volnának.

Magát a nevelést Peter Riedemann hutterita püspök mutatta be *Rechenschaft unserer Religion* című 1540–41-ben kiadott művében.¹² Majd Peter Walpot 1558-as

⁶ Rothkegel 1998, 85–105.

⁷ Rothkegel 1998, 86.

⁸ Klassen 1980, 17–32, 28.

⁹ Harrison 1992, 61.

¹⁰ Harrison 1992, 61.

¹¹ Scheimer *Von der Kinderzucht und was die Heiligen Schriften sagt*. 1566 (kiadatlan kézirat, Mennonite Historical Library, Goshen Indiana, mikrofilmen). Idézi Harada 1968, 122.

¹² Riedemann 1902, 254.

Handbüchlein wider den Prozess XII. szakaszában *Rend és szokások, ahogy az ember fenntartja a közösségben a gyermekekkel*¹³ címmel foglalta össze a gyermeknevelés kérdéseit. Később Walpot neve alatt jelent meg 1568-ban és 1578-ban két iskolai rendtartás is.

A hutteriták nem az egyéniség szempontjából, hanem mindig a közösség, a testvériség kontextusában fogalmazták meg az üdvösséghez vezető utat. A testvérek kollektíven keresték az üdvösséget, és ebben támogatták egymást. A közösségbe való belépés mindig egyéni döntés volt, de a hívők önkéntes társasága a *Rechte Kirche*-ben, a gyülekezetben egyesült. A jótékonyság a vagyon teljes megosztását is jelentette minden testvérrel, és a Szentírás szabályainak való alávetettséget.

A közösség egységes egészet alkotott, amelyben mindenki a rábízott feladatot teljesítette. A patriarchális szervezetben az egész testvériség élén a püspök (*Vorsteher*) állt, védelmezve a közösséget a külső és belső ellenségtől. Minden közösségnek megvoltak az igehirdetői (*Diener am Wort*) és a misszionáriusok, akik az evangélium parancsára járták az országot, és gyakran váltak mártírokká. A gazdálkodási feladatokat és a Brudershofok irányítását a szolgálókra (*Diener der Notdurft*) bízta. E rendszerben az iskola fő célja az volt, hogy a gyermek a közösség hasznos tagjává váljon, és illeszkedni tudjon a rá kirótt feladathoz és életvitelhez, ezzel tegyen jót a szüleinek.

Az oktatásról az 1558-as, a Széchényi könyvtárban fellelhető *Ordnungszettel*, később a fent említett Peter Walpotohoz kötődő 1568-as, 1578-as, valamint az 1588-as iskolai rendtartások *Schulordnungjai* (rend, rendelet, rendtartás) írták le a hutterita elképzeléseket.

Martin Rothkegel az 1558-as rendtartás keletkezését részletesen leírja:¹⁴ a szöveg a „Krisztusban Isten egyházának testvérei” 1558. december 21-i határozatán alapul. Ekkor 21 igehirdető és 33 szolgáló (*Diener der Notdurft*) vett részt a tanácskozáson. Az L.L. monogram alapján Leonhart Lantzen hivatalban (1542–1565) lévő vezető elnökölt, és valószínűleg Kostelben (Podivín) tartották az összejevetelt, mely ekkoriban a hutteriták székhelyéül szolgált. A példány 1593 körülről származik, és Hauprecht Zapff jegyezhetette le. A rendtartás elsősorban a fegyelmezésről és a gyermekek táplálásáról szól, nem a tanítási órákról vagy az oktatási módszerekről.

3. AZ ISKOLA NEVELŐI ASPEKTUSA – A NEVELÉS MINT ÉLETFORMA

A szülők kétéves kortól átadták gyermekeiket a kisiskoláknak, ahol hat–hétéves korukig nevelkedtek, és a közösség által elismert ápolónők gondoskodtak róluk. Ekkor átkerültek a nagyiskolába, és később – mai fogalommal – a szakképzésbe.

¹³ Walpot 1557, Közreadta: Müller 1955.

¹⁴ Rothkegel 1998, 87–94.

Az iskolamester vezetésével a fiúk és a lányok egyaránt tanultak írni, olvasni, és szakmai képzésben részesültek. 12 éves koruktól a fiúk inasként dolgoztak a műhelyekben, a kereskedésekben vagy a földeken. A lányok ettől kezdve az asszonyokkal dolgoztak együtt. A nők tanítóként, nevelőként vagy a kisiskolában ápolóként is végezheték munkájukat. Általában az iskolamesterek felesége is nevelőként, tanítóként dolgoztak.

Ha azt gondolnánk, a gyermek korai elválasztása anyjától kegyetlen anabaptista gyakorlat volt, különösen a nevelésüket ért külső támadások miatt, akkor érdemes a kor szokásaival és nevelési gyakorlatával megismerkedni. A kiseddet a módosabb családokban dajka szoptatta, gondozta és nevelte, és később is *kis felnőttként* kezelték őket. A jelenkor mércéje a XVI. századra nézvést nem alkalmazható. Az uralkodó szokások szerint a hutteriták humánusak voltak. Felismerték a gyermekek speciális, a felnőttekétől eltérő igényeit. A gyermeki lét külön figyelmet kapott, és értékelték az anya-gyermek kapcsolat jelentőségét, azonban a kor hiedelmei szerint a túl közeli kapcsolattal az emberi bűnt is átvihették a gyermekekre, mintául szolgálhattak a szellemi és érzelmi restséghez. Fontosabbnak tekintették a megfelelő nevelést, mellyel az életre és a keresztség tudatos felvételére készítették fel az utódaikat.

Az anabaptista nevelés szemléletváltást is jelentett a nevelésben, és ennek máig ható eredményei vannak. Donald F. Tennant összefoglalta, miben volt más a kor gyakorlatától eltérő oktatáshoz-neveléshez való hozzáállás.¹⁵ Az anabaptista nevelés inkább volt szocializációs folyamat, melyben a gyermekek formálása, közösségbe integrálása volt fontos. A gyülekezettel, szülőkkel, iskolával szembeni engedelmisség része volt a nevelésnek. A hutteriták az erről alkotott gondolataikat – a többi anabaptista irányzattól eltérően – szabályzatokban és utasításokban megörökítették, ezzel is erősítve a közösség kohézióját a hagyományok által. Ezek később a házközösségek újraéledésében is nagy szerephez jutottak.

4. A HUTTERITA ISKOLA KÖVETELMÉNYEI, ERKÖLCSI NEVELÉS A GYERMEKI FEJLŐDÉS FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

Peter Walpotnak a tapasztalatra és a formális iskoláztatásra való hagyatkozása abból az érzésből fakadt, hogy a kis vallási közösség megfelelő útmutatást tud nyújtani a gyermekek számára, és hogy a közösségi értékek a nevelés, a munka és a nehéz idők stressze révén átszűrődnek a gyermekekre. Az engedelmisség, a tanulás és az istenfélelem befelé irányult.

A gyermekkorhoz való hozzáállás megváltozott, és a gyermeki fejlődés három szakaszát különítették el: gyermekkor, fiatalkor, felnőttkor. Ez fontos elmozdulás

¹⁵ Tennat 1982, 356–373.

volt a korszak *kis felnőtt–felnőtt* átmenetéhez képest. Ezért a gyermeket úgy kell nevelni, fegyelmezni, hogy az istenfélelem és az Isten akaratának ismerete a mindennapi élet részévé legyen. Amikor az önakarat kifejlődik és a fiatalság elkezdődik, meg lehet tanítani arra, hogy önátadással alávesse magát Isten akaratának, és kereszténnyé és felnőtté váljon.

Ehhez *három kritériumot* állítottak fel, amellyel megállapították a gyermek átmenetét az ifjúságba.¹⁶ Az *első az ártatlanság időszaka* – ez az önakarat fejlődésének időszaka, és ennek az akaratnak a fegyelmezése, az Isten akaratának és a hívők közösségének való szabad és önkéntes átadásával. Az önakaraton alapuló cselekvés első példái a fiatalság kezdetét jelzik. Az önakarat szorosan kapcsolódik a jó lelkiismeret kialakulásához, a gyermekkorból az ifjúságba való átmenet második kritériumához. Nézetük szerint a lelkiismeret a tekintély internalizálásának fejlődése. Ez már kora gyermekkorban elkezdődik, amikor a gyermek megtanul viselkedni.

A *második kritérium a lelkiismeret fejlődésének szakasza*. A lelkiismeret pedig a szocializáció és a kulturálódás terméke. Az anabaptisták a lelkiismeretet az istenfélelem személyes magatartásban való megjelenésével azonosították.

A *harmadik fejlődési szakaszban* a jó és a rossz alternatívái közötti választás képessége nyilvánvalóvá válik. A gyermekkorból az ifjúságba való átlépés harmadik kritériuma az alternatívák közötti választás képessége volt.

„Az 1589-ben *Gentben bebörtönzött Joost de Tollenaer*” levelében erős és érzelmekkel teli utalás található arra, hogy mit tartanak a legjobbnak és legkívánatosabbnak a gyermekek számára:

„*De a legjobb kincs, amit a gyermekekre lehet hagyni, ez: tanítani őket ifjúságuktól fogva az istenfélelemre; bemutatni nekik az Úr Igéjét, amennyire értelmük fel tudja fogni, és ahogy az ősatyák tanították gyermekeiket, hogy féljék Istent, kerüljék a bűnt és tegyék a jót [...]*”¹⁷

A hutterita iskolában tehát a vallásos közösséghez tartozásra nevelésen volt a hangsúly. Az olvasás és írás elsajátítása is elsősorban a bibliatanulmányozás miatt volt szükséges. A hitvalló keresztység volt a felnövekedés megkoronázása, a felnőtté válás, az érettség jele. Két másik elem is fontos volt. A megértés, a jó és rossz közti különbségtétel képessége: az Isten akaratának megértése, és az annak való alárendelődés, illetve ez egyben a testi–világi és az örökkévaló dolgok közti különbségtétel képességének megszerzését is jelentette. A következő elem volt a közösségben való munkavállalás képessége. Az iskolában is végeztek munkát az ifjak, de az iskola befejezése után elvárták tőlük, hogy szakmát vagy mesterséget gyakoroljanak, és ezáltal hozzájáruljanak a hívők közösségi életéhez.

¹⁶ Tennat 1982, 371.

¹⁷ Tennat 1982, 371.

A kezdettől fogva engedelmességre való nevelést a fejlődés elsődleges tényezőjének tekintették, fontos szerepe volt ennek abban, hogy a világtól elkülönült szoros közösségekben éltek, és a nevelés célja az érettség és a felelősségteljes pozíció elfoglalása volt a közösségen belül. Az, hogy ez általánosságban a környezetükhöz képest magasabb műveltségi szintet jelentett, nem volt szempont a zárt közösségekben.

A beszédes nevű hutterita, Hans Arbeiter vallomása szerint: „sok nemes ember jött el otthonunkba és az iskolákba is, hogy lássa, mi és hogyan működik az iskolánkban, mit esznek, isznak a gyerekek, hogyan alszanak, és meg voltak elégedve, ahogy a gyerekeket szép rendben tartották.”¹⁸ Ez alapján a nem anabaptista gyerekek is járhattak az iskoláikba, azonban a Bruderhof nem engedte más iskolába a gyermekeket.

A korabeli iskolák szellemiségét mutatta az is, hogy mennyire nem jártak sikerrel a katolikusok az áttérítésben, ehhez minden esetben az inkvizícióhoz és erőszakhoz kellett fordulniuk. A hitviták és az egyházak közötti rivalizálás az iskolai élet területét sem kerülte el. A hutterita iskolákat a katolikus és más protestáns felekezetek részéről a szülőktől való korai gyermekelválasztás és a gyakori testi fenytés miatt érték kritikák, sokszor kegyetlenek ábrázolva a hutterita nevelést.

5. AZ ISKOLÁK MŰKÖDÉSE ÉS FELADATA

Peter Walpot a *Handbüchlein* XII. részében leírja az iskola működését,¹⁹ felsorolja a feladatait:

- „1. 2 vagy 3 éves korában a gyermeket erejétől függően iskolába viszik, ahol először is megtanítják neki a Tízparancsolatot.
2. Ezután a gyerekeket megtanítják néhány hasznos kétkézi munkára, a fiúk tanulnak írni és olvasni, a lányok fonni és varrni.
3. A gyermekek felügyeletét »lelki« (szpirituális) anyák és iskolamesterek látják el, akiknek a felelőssége a gondozás és a vezetés. Az ő feladatuk tanítani a gyerekeket a megfelelő viselkedésre az étkezésben és ivásban, a napi tevékenységekben, mint a lefekvés és a reggeli felkelés.
4. A gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy étkezés előtt összekulcsolt kézzel imádkozzanak. Az egyik fiú kiállva az iskolában a többiek előtt hangosan imádkozik.
5. A közösség szabályai szerint, mielőtt a gyerekek elalszanak, és amikor reggel felkelnek, az iskolamester összehívja a fiúkat és a lányokat áhítatra. Egyszer egy héten az iskolamester beszédet mond a jámbor és kegyes életről. A gyerekek lélekkel és bizalommal imádkozzanak egymás iránt, és írjanak hosszú imát, amelyet az egyik fiú olvasson fel.
6. Istenfélő nővérnek rendelte, hogy néhány segítővel együtt éjszakai felügyeletet tartsanak, és gondoskodjanak a gyerekek minden testi szükségletéről.”²⁰

¹⁸ Idézi Harada 1968, 144; Müller 1927, 104.

¹⁹ Walpot 2017, 221–222.

²⁰ Harada 1968, 178–179.

A házközösségek tehát kollektíven megszervezték a gyermekek nevelését a legfiatalabb kortól a szakmák elsajátításáig. Az oktatás tehát a betűvetés, az olvasás és a szövegértés mellett az istenfélelemre és az Istennek tetsző életre nevelésre koncentrált. A Biblia olvasása és értelmezése mindenki feladata volt a közösségben. Hátramaradt könyveik, dokumentumaik tükrözik a magas szintű tudásukat. Biblikus tudásuk is a kor átlaga fölé emelte őket, egzegéziseik és hermeneutikai megjegyzéseik a Bibliákba írt glosszák révén is bőven igazolják jártasságukat. Az oktatás szervezetét a *Handbüchel wider den Process XII.* szakasza,²¹ a valószínűleg Peter Walpot által írt *A gyermek (kommunálisan) testvériségben való neveléséről szóló rendelet (Ordnung und Brauch wie man es in der Gemein mit den Kindern halt)* írta le.

1568. november 5-i dátummal Walpot az iskolamestereknek címezte üzenetét, és 1578-ból származó iskolai rendtartást is kiadott. Feltehetően ezen forrásokból tartalmaz átíratot a Batthyáneumban fellelhető kéziratgyűjtemény is. Az oktatást a *kisiskola* és a *nagyiskola* szakaszaira bontották, így 2–6 éves korig az „óvodába” jártak a gyermekek, ami a közösségi nevelés fontos színtere volt. Ez a korszakban rendkívülinek számított. A nagyiskolában a gyermekek gyermekothonszerűen éltek, a testvérközösségi élet hutterita elvei szerinti vagyonszövetségre és egyenlőségre nevelésnek fontos szakasza volt. „Minden iskolamester bánjon nappal és éjjel a gyermekekkel úgy, mintha az övéi lennének, hogy mindenkiről számot tudjon adni Isten előtt.”²² A Biblia ismerete mellett az oktatás fontos része volt a közösség krónikájának, elődeik történeteinek és a mártíriumok megismertetése.

A nevelésből ki kellett venni a részüket az idősebb gyerekeknek is. A tanulókra „védőnők” vigyáztak, és betegség esetén elkülönítették és ápolták őket. A tisztaságra, a ruházatra, ágyneműre és a szájhygiénére is külön gondot fordítottak, és az iskoláknak orvosok is szolgáltak szükség esetén. Hetente átvizsgálták a haját, ruházatot cipőket, nehogy tetű vagy más kerüljön az iskolába.

A tanításon kívüli időben a nevelők más feladatokat is elláttak a közösségben, ugyanakkor a tanulók is részt vettek az állatok körüli munkákban, a mosásban, a kenyér kihordásában vagy a vízfordásban. Az oktatás és a közösségi életben betöltött szerepek szervesen összekapcsolódtak. Walpot arra is felhívta a figyelmet, hogy mivel a kicsik főként a példamutatásból tanulnak, ezért a velük foglalkozók kerüljék a harsányságot, a gőgösséget, és ne legyenek vitáik a gyerekek jelenlétében.

A tananyag alapvetően vallási jellegű volt. Az írást és olvasást tanulták a keresztény tanításokkal, de az, hogy a lányok valóban megtanultak-e olvasni és írni, nem egészen világos. Noha a *Handbüchlein* arra utal, hogy nem, de a vendégek beszámolóí szerint elsajátították a képességet, hogy főként „a női szakmákban” megfelelően kommunikálhassanak, dolgozhassanak.

²¹ Walpot 1557, közreadta: Müller 1955.

²² Friedmann 1956.

6. A HABÁN NEVELÉS HELYET KÍVÁN A NEVELÉSTÖRTÉNETBEN

A protestáns iskolák már nemcsak a hit terjesztésére, megszilárdítására törekedtek, hanem a műveltség tágabb és a mindennapi életben használható aspektusai-
val is meg kívánták ismertetni a tanulóikat – gyermekeket és felnőtteket egyaránt.
Az iskoláztatás közpolitikai üggyé vált, és az egymással is versengő felekezetek
igyekeztek Európa nyugati feléhez képest hazánk oktatásának, írás- és olvasástu-
dásának hatalmas lemaradását behozni. 1548 és 1550 között az országgyűlés több-
ször szólította fel Ferdinánd császárt és királyt, hogy gondoskodjon iskolák felál-
lításáról, aki ezt az 1548. évi VII. és XII. t. c., majd az 1550. évi XIX. törvénycikk-
ben meg is tette, hogy a forrásokat a... :

*„[...] tudós plébánosok és az Isten igéjét őszintén hirdető predikátorok ellátására kell fordítani és felhasználni, a kik iparkodjanak a népet a régi hamisítatlan, igaz és katolikus hitben és vallásban megtartani, és azokat, a kik ez országban attól eltértek, arra visszatéríteni; továbbá külön iskolák berendezésére és felállítására s ezekben tudós és istenfélő tanítók fentartására és végre jó reménységű s hajlandóságu ifjak és növendékek elősegítésére és támogatására, hogy az üdvös tudományokkal foglalkozhassanak, hogy ilyen módon a jó és tudós férfiak eltartás-
ban és gyámolításban részesüljenek.”²³*

A protestáns oktatás kezdő mérföldköveit e korszakban rakták le olyan tudós szer-
zők, mint Sylvester János (1504–1551 után), Heltai Gáspár (1510–1574) vagy Johan-
nes Honterus (1498–1549). A morva testvérek közösségeiben nevelkedett egy ideig
Jan Amos Comensky/Comenius (1592–1670), akinek pedagógiai gondolkodására
érezhető hatással voltak ezek az évek.²⁴ Apai részről a Felvidékről származott.
A nagyapa Jan (János) Szeges uradalmi tisztartó Magyarbródba (Uhersky Brod)
költözött, és Komenskyre változtatta a nevét. A korán árvaságra jutott Comeniust
a morva testvérek vették gondozásba, és később püspökük lett.

Comenius *Orbis sensualium pictus*ának előszavában így írt:

*„Adatassék a Gyermeknek kezeikbe, hadd gyönyörködtesse magokat a Képeknek megnézésével
kedvek szerint, hogy azokat voltaképpen megismerhessék, még otthon is, minekelőtte az Osko-
lában elküldtetnének.”²⁵*

Hasonlatos az illusztrált tankönyv a hutteriták könyveihez, melyek gyakran tar-
talmaznak illusztratív rajzokat. Comenius haláláig kapcsolatot tartott a hutte-
rita közösségekkel.²⁶ A nevelésméleti közös pontok tetten érhetők Walpot, Kral

²³ Idézi Katona 2016.

²⁴ Szebeni 2017, 37–43, 38.

²⁵ Comenius 2003, 344.

²⁶ Langerfeld, Comenius. idézi: Szebeni 2002, 29.

és Comenius munkásságában. Geoffrey Wild részletekbe menően egybeveti nézeteiket és a kimutatható egyezéseket.²⁷

A következő században a pietizmus szellemi mozgalma teljesen megváltoztatta az oktatási intézményekhez való viszonyulást. A polgárság igényei az anyanyelvű oktatást, a hasznos ismeretek tudását és a mindennapi életben való eligazodást helyezte mércéül az oktatók elé.

Philipp Jakob Spener (1635–1705) *Pia Desideria* című művében a hitviták helyére a mindennapi biblikus életet, a kegyesség ösztönzését helyezte. A gyakorlati keresztény élet és a minden hívő szellemi papsága, a napi bibliatanulmányozás és annak az életben való alkalmazása, a szeretet mint nevelőeszköz fontossága és a lelkipásztorok képzésének kiemelt szerepe, az *egyház helyes állapotát szolgáló javaslatok* a pietista nevelésnek is alapjává váltak. A rendszerszerű gondolkodás – órarend, tanmenet, tanári értekezletek, osztálynapló – elemeinek összehangolása fontos volt az iskolarendszerben. Spener a pietizmus kiindulópontját Johann Arndt (1555–1621) *Vier Bücher vom wahren Christentum 1–4* című művéhez kapcsolja. Arndt, ahogy Spener is, illetve később Francke, iskolareformon munkálkodott.

A pietizmus kiemelkedő iskolaalapítója August Hermann Francke (1663–1727) volt, aki az elsők között nyitott *Bürgerschulét* a szegény gyermekek számára, majd a nemes ifjaknak 1696-ban *Pedagógium* néven, elkülönítetten.²⁸ Kiemelt szerephez jutottak a szakmai ismeretek, hogy a növendékek mielőbb önálló munkavégzésre és erényes életmódra legyenek alkalmasak. Gyakorlati tárgyakat, mesterségeket is tanítottak: üvegcsiszolást, rézmetszést, esztergályozást, gazdasági ismereteket. Tulajdonképpen az intézményesülő szakképzés elindítója volt.

A pietizmus fényében a XVI. századi anabaptista iskolai rendtartások új jelentőségre tehetnek szert. Peter Walpot²⁹ élete és munkássága a *hutterita aranykornak* is nevezett időszakra esett, amikor először szabályozták átfogóan az oktatási rendszert. A *Das Grosse Artikelbuch* 1577-ből összefoglalja „öt cikkben” a hutterita programot.³⁰ Érdemes tehát megvizsgálni a korszakot, és a történeti neveléstudományi következtetéseket levonni a protestantizmus formálódó szakaszának kölcsönös egymásrahatásaiból.

A szeretetben való nevelés a pietistákhoz hasonlóan központi gondolata Walpotnak. Jó példamutatással, békességben, odaadó figyelemmel kell nevelni az iskolamestereknek, iskolaanyáknak (*Shulmutter*) és segítőknak (*Kindsdirn*). A gyermeket jó szavakkal jobban lehet nevelni, mint botütéssel, és mindenekelőtt az Úr szeretetére és a buzgó imádságra kell tanítani. A szabályozás az élet minden területére kiterjedt a ruházattól a tisztálkodáson át a betegek gyógyításáig. Nagy hangsúlyt fektettek az írás- és olvasástudásra, a Biblia ismeretére, de a hétköznapi életvitelre

²⁷ Wild 1979, 25–38.

²⁸ Pukánszky-Németh 1996.

²⁹ Ströhmann 2000, 80–98.

³⁰ Walpot 2017, 12.

is nevelték őket. Először náluk fordul elő, hogy a gyermekeket iskolai oktatásra kötelezték. A nevelőmunkát tanítók és igehirdetők végezték.

A Walpot által megalapozott nevelési rendszer a mai hutterita közösségek nevelését is meghatározza. Szükségesnek látszik, fontos célkitűzése lehet a következő évek kutatásainak a XVI–XVIII. századi oktatási rendszerekre való hatásának vizsgálata, annak érdekében, hogy bizonyosságot szerezhessünk: mivel járulhattak hozzá az anabaptisták az európai neveléstörténethez. A hutteriták (és a mennoniták) mai hitéleti és nevelési elveiben és gyakorlatában folytonosság van a XVI. századi vallási és oktatási gyakorlata között.

7. ANABAPTISTA/HABÁN NEVELÉSTÖRTÉNET KUTATÁSÁNAK AKTUALITÁSA

Az anabaptistákra vonatkozó magyar kutatások nem tartoztak a protestáns történetírás fősodrába. A reformáció harmadik ága mintha csak az országon gyorsan keresztülvonuló csoportok belső ügye lett volna, mely nem volt hatással a magyar művelődéstörténetre. A források máig a könyvtárak polcain bújnak meg, csekély érdeklődésre tartva számot. E harmadik ág a magyar történelemkönyvekbe is a német parasztháború és Münzer Tamás nevének megismertetésével és az újrakeresztelés fogalmával került be. Annak hatását nem tartják jelentősnek, hisz közösségeik német nyelvűek voltak, és csak alig két évszázadig éltek közöttünk. Pedig a reformáció szellemi áramlata is a Német-Római Császárság felől, német egyetemről, az ott tanult diákok közvetítésével érkezett hazánkba.

Jakob Hutter követőinek közösségei ma is léteznek, egykori magyarországi jelenlétüket ma tárgyi emlékek – kerámiák, kések – alapján ítéljük meg, szellemi kincseiket azonban nem értékeljük, és nem is ismerjük behatóan.

Jobbágy István írja: „A magyarországi anabaptista korszak, a XVI–XVIII. század gyülekezeti közösségeinek istentiszteleti rendjét, szokásait jelenleg nem ismerjük. (Az elfogulatlan egyháztörténeti kutatás sürgős feladata lenne ezek feltárása, tudományos igényű feldolgozása és publikálása).”³¹

Pukánszky Béla magyar neveléstörténetről szóló összefoglaló művében épp-hogy említést tesz az anabaptistákról, és Földes Éva ugyan vizsgálja – mint a német parasztháború antifeudális mozgalmának nevelését –, azonban eddig senki sem vállalkozott a behatóbb tanulmányozásra.

Újabban Bunta Magda, Bálint Emese és Ridovics Anna mutatott rá a habánok történeti, művészettörténeti szerepére és fontosságára. Más protestáns felekezettel ellentétben a baptisták is adóskak még a habán nevelés történeti és pedagógiai vizsgálatával. A baptista tudományos munkákban Kirner Adalbert Bertalan,

³¹ Jobbágy 1994, 48–56.

Somogyi Imre, Szebeni Olivér, Mészáros Kálmán is csak a történeti, egyház-történeti oldalról vizsgálja az anabaptistákat. A rendszerváltás óta nő a Magyarországi Baptista Egyház és belső egyházi jogi személyei által fenntartott oktatási intézmények száma. A 2025/26-os tanévben 56 köznevelési és szakképző intézmény tartozik hozzá. A Baptista Szeretetszolgálat vált az ország egyik legnagyobb intézményfenntartójává – 43 intézményében – óvoda, általános iskola, gimnázium és szakképző iskola – mintegy tizenötezer gyermek, diák ellátása folyik. Ez felelősséggel jár, és a hagyományok feltárására, megőrzésére is felszólít. Meg kell ismerni elődeink nevelési elveit, és tovább kell örökíteni őket.

Ezért fontos megismerni anabaptista hitüket, mindennapi életüket és hatásukat a reformációkori Magyarországon. Hogyan tudták túlélni az üldöztetéseket, mi volt az a hitbéli és közösségi erő, amely újra és újra létrehozta gyülekezeteiket, még akkor is, ha a társadalmi környezet hatására átmenetileg működésük elenyészett.

8. UTÓSZÓ

Az oktatás, nevelés és az iskolarendszerükben fellelhető, a kor szelleméhez mért modern megközelítés hozzájárulhatott a különböző országokban, földrészekben, kultúrákban való sikeres túléléshez. A közösségeik, gyülekezeteik közötti hálózat és tudásmegosztás fontos szerephez jutott a zárt közösségek fennmaradásához. A nevelésről vallott nézeteiket mindig bibliai alapokra helyezték, és a gyakorlatban alkalmazták. A tudásmegosztás mind az előljáró iskolamesterek között aktív volt, eredményeiket írásban örökítették meg. Az írásbeliségnek kiemelt szerepe volt, amikor újabb Bruderhofok létrehozásába fogtak, de még inkább, amikor az üldöztetésük során újra kellett alapítaniuk közösségeiket.

A szilárd bibliai alapok, az írásos keretrendszer, a tudásmegosztás, a hálózatos működés mind feltárásra és továbbgondolásra érdemes. Nevelési rendszerük hatással volt a befogadó környezetükre. Írás-olvasástudásuk hitbéli alapelveikből fakadt, és gyakorlatias műveltségük, mesterségbeli tudásuk kiemelkedett a kor társadalmi színvonalából, segítve őket életük megszervezésében, a túlélésben és az asszimilációban is.

IRODALOMJEGYZÉK / REFERENCE LIST

- Comenius, Johannes Amos. 2003. *Orbis sensualium pictus*. Budapest: OSZK.
- Friedmann, Robert. 1956. Education, Hutterite. *Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online*. Online elérhetőség: https://gameo.org/index.php?title=Education,_Hutterite&oldid=144094 (hozzáférés: 2025-08-23).
- Harada, Mary. 1968. Family values and child care during the Reformation era: A comparative study of Hutterites and some other German Protestants. Online elérhetőség: <https://ixtheo.de/Record/1373947438> (hozzáférés: 2025-08-23).
- Harrison, Wes. 1992. The Role of Women in Anabaptist Thought and Practice: The Hutterite Experience of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *The Sixteenth Century Journal* 23: 49–69.
- Jobbágy, István. 1994. A magyarországi baptista gyülekezeti és kóruséneklés múltja és jelene – I. *Magyar Egyházzene* 1: 48–56.
- Katona, András. 2016. Az iskolai felügyelet története Magyarországon I. *Történelemtanítás. Online Történelemdidaktikai Folyóirat*. Online elérhetőség: https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/02/katona-andras-az-iskolai-felugyelet-tortenete-magyarorszagon-i-1935-ig-06-03-03/#_edn (hozzáférés: 2025-08-23).
- Klassen, William. 1980. The Role of the Child in Anabaptism. In *Mennonite Images*. Szerkesztette Harry Loewen, pp. 17–32.
- Langerfeld, K. E. 2002. Comenius. *Magányújt.* 41/B 201.
- Leo XIV. 2025. Üzenet az anabaptista mozgalom 500. évfordulójának résztvevőikhez. Online elérhetőség: <https://www.vatican.va/content/leo-xiv/en/messages/pont-messages/2025/documents/20250523-messaggio-movimento-anabattista.html> (hozzáférés: 2025-08-23).
- Ms III-97. 1590. Kézirat a gyulafehérvári Batthyáneumból. Online elérhetőség: <https://baptistatudastar.opac3.monguz.hu/record/-/record/BPEDINT2941;jsessionid=27D269ADCCFAEoD222DD9936A158B49B> (hozzáférés: 2025-08-23).
- Müller, Lydia. 1927. *Der Kommunismus der Mährischen Wiedertäufer*. Leipzig: Eger & Sievers.
- Pukánszky, Béla, and András Németh. 1996. *Neveléstörténet*. Online elérhetőség: <https://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/06.06.html#fjzt25> (hozzáférés: 2025-08-23).
- Roth, F. W. E. 1892. *Die Mainzer Buchdruckfamilie Schöffers*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Rothkegel, Martin. 1998. Die älteste hutterische Schulordnung: Ein Ordnungszettel von 1558. *Mennonitische Geschichtsblätter*: 85–105.
- Scheimer, Leonard. 1566. Von der Kindderzucht und was die Heilis Schriften sagt. Unpublished manuscript, Mennonite Historical Library, Goshen, Indiana, microfilm. Cited in Mary Harada, Family values and child care during the Reformation era.
- Ströhmman, Gerd L. 2000. Peter Walpot und das hutterische Schulsystem. In *Schule und Geschichte*. Szerkesztette Sabine Kirk and Johannes Köhler, pp. 80–98. Bad Heilbronn.
- Szabó, Csaba. 2025. Hutterita közösségek fejlődése és gazdasági hatása a XVI–XX. században.
- Szebeni, Olivér. 2002. A hutteri testvérek hazai kódexeiről. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*: 23–38.

- Szebeni, Olivér. 2017. Az anabaptisták helye a történelemben a XVI. századtól napjainkig. *Szolgotárs*: 37–43.
- Szebeni, Olivér. 2021. Froschauer-Biblia (Zürichi Biblia). *Szolgotárs*: 62–67. Online elérhetőség: https://epa.oszk.hu/03500/03556/00056/pdf/EPA03556_szolgotars_2021_01_062-067.pdf (hozzáférés: 2025-08-23).
- Tennat, David F. 1982. Anabaptist Theologies of Childhood and Education. *Baptist Quarterly* 29: 356–373.
- Walpot, Peter. 2017. Katona és keresztény? *Érted vagyok: A jézusi tájékozódás folyóirata* 28: 221–222.
- Wild, Geoffrey. 1979. Comenius, Education and the Hutterite Anabaptists: II. A prima facie case? *Journal of Christian Education* 66: 25–38.